

Jože PRINČIČ

GOSPODARSKA REFORMA IZ JULIJA 1965 - NAJRESNEJŠI IN NAJBOLJE PRIPRAVLJEN POSKUS KORENITE PREOBRAZBE JUGOSLOVANSKEGA GOSPODARSTVA

Novi gospodarski sistem in mala reforma

Politične spremembe, do katerih je maja 1945 prišlo na pretežnem delu slovenskega ozemlja, so bile usodnega pomena tudi za gospodarsko življenje na tem prostoru. Oblast so namreč prevzeli komunisti, ki so potem v naslednjih dveh letih zamenjali zasebno pobudo z državno ter uvedli centralistični planski sistem.

Na začetku petdesetih let je prišlo do prvega poskusa korenite spremembe gospodarskega sistema. Zaradi polovičarskega pristopa pa v praksi ni moglo priti do radikalnega preobrata, temveč le do manjših sprememb temeljnega odnosa med politiko in gospodarstvom ter med delom in administracijo. Tako je bil novi gospodarski sistem le srednja pot med staro, dogmatično miselnostjo, po kateri mora država še naprej organizirati in obvladovati proizvodnjo, menjavo in odrejati namensko uporabo presežnega dela, ter novo miselnostjo, po kateri bodo podjetja sama bolj planirala proizvodnjo blaga, potrebnega za trg, kot pa državni organi.¹ Liberalnejši gospodarski sistem pa je poleg tuje pomoči zagotovo veliko pripomogel k temu, da se je leta 1952 končalo štiriletno obdobje nazadovanja in začelo obdobje gospodarskega prebujanja in hitrejše gospodarske rasti, ki je potem trajalo do leta 1960.

Zaradi zunanjih spodbud in zahtev iz bolj razvitih republik je na začetku leta 1961 prišlo do drugega poskusa kakovostnih sprememb gospodarskega sistema. To je bila t. i. mala reforma, s katero je pomlajeni partijski vrh hotel odstraniti ovire na poti do urejenega notranjega trga, uravnotežene zunanjetrgovinske blagovne menjave in večjih pristojnosti podjetij pri razdelitvi in uporabi ustvarjenega dohodka. Tudi ta reformni poskus, ki so ga partijski voditelji primerjali s tretjo revolucijo in odločilno gospodarsko prelomnico, je ostal na pol poti. Kot je kasneje priznal Boris Kraigher, se niso zavedali, na kakšne težave bodo naleteli, niti nanje niso bili pripravljeni zato so nastale probleme reševali "nedosledno, prakticistično, diletantsko in kompromisarsko."² Poleg tega pa leto 1961 ni bilo najbolj primerno za uresničevanje reformnih idej, saj je bila takrat v državi gospodarska kriza na višku.³

¹ Podrobneje glej: Jože Prinčič, Oblikovanje koncepta novega gospodarskega sistema in politika ključne kapitalne graditve v letu 1951, PNZ, 1987, št. 1-2, str. 201-229; isti, Prehod na novi gospodarski sistem, PNZ, 1988, št. 1-2, str. 153-173.

² Arhiv republike Slovenije (ARS), d. e. 1, fond Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije (CK ZKS) III, šk. 15, Zapisnik razširjene seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 29. 1. in 30. 3. 1962.

³ Glej: Jože Prinčič, V začaranem krogu: slovensko gospodarstvo od nove ekonomske politike do ve-

Uvod v gospodarsko reformo

Po sprejemu zvezne ustave so reformske sile znotraj najvišjih partijskih in državnih teles prešle v napad. Konec leta 1964 je CK KPJ sprejel pomembne politične odločitve, ki so široko odprle vrata novim zahtevam. S tem so se začele priprave za nov reformni poskus, ki je bil boljše pripravljen in tudi širše zasnovan.

Pomembna okoliščina, ki je pospešila reformne priprave in potem pomagala ohranjati navidezno premoč liberalne struje vse do začetka sedemdesetih let, je bil pojav "liberalizma" v Sloveniji in Jugoslaviji. To je bilo izrazito znotraj partijsko gibanje, ki je imelo svojo vizijo urejanja mednarodnih odnosov in demokratičnejše preureditve političnega in gospodarskega življenja v državi. Ekonomski koncept slovenskih "liberalcev", katerih neformalni vodja je bil Stane Kavčič,⁴ pa je bil v praksi težko izvedljiv. Na eni strani so namreč priznavali obstoječe stanje, se pravi socialistični sistem, vodilno vlogo Zveze komunistov in družbeno lastnino. Na drugi strani pa so ocenjevali, da je slovensko gospodarstvo preobremenjeno z značilnostmi centralističnega in v težko industrijo usmerjenega sistema. Po njihovem bi Slovenija v bodočem razvoju morala dati prednost hitrejšemu razvoju terciarnih in storitvenih dejavnosti, svetovanja in inženiringa, energetike in ekologije. Vpeljala naj bi še druge oblike lastnine (na primer delničarstvo), se začela bolj povezovati s sosednimi in zahodnoevropskimi državami ter dati večjo težo policentričnemu razvoju. Zahtevali so tudi uresničitev načela narodne (republiške) suverenosti. Izhajali so iz tega, da bi bilo treba v bodoče mednarodne odnose uravnavati po konfederativnem načelu. Republike naj bi financirale potrebe federacije s kotizacijo, dobile pa večjo pravico do neposrednih interesnih povezav tako znotraj države kot v mednarodnih odnosih. Federacija bi torej izgubila vlogo posrednika. Slovenija bi na ta način postala most med razvitim severom in nerazvitim jugom. Sama bi lahko najemala tuja posojila ter prevzela tudi odgovornost za njihovo vrnitev.⁵

Prva in druga "faza" reforme

Prva polovica leta 1965 je bila uvod v gospodarsko reformo. Preoblikovana je bila zvezna vlada ter sprejeti nekateri dolgo pričakovani predpisi, ki so nedvoumno napovedali, da so pred vrati pomembne odločitve na gospodarskem področju. Reforma se je uradno začela 24. julija 1965, ko je zvezna skupščina sprejela novo zakonodajo in potrdila reformne cilje. Boris Kraigher, ki je bil osrednja osebnost novih prizadevanj, je ob predstavitvi teh ciljev poudaril, da so v razvoju prišli do točke, ko gospodarstvo v razmerah ozkega in zaprtega jugoslovanskega trga ne more več napredovati in se uspešno razvijati. Po njegovem je bila glavna naloga reforme, da omogoči "bistveno razširitev trga kot enega pglavitnih regulatorjev

like reforme 1955-1970, Zbirka Ekonomska knjižnica, Ljubljana, Cankarjeva založba, 1999, str. 117-150.

⁴ Stane Kavčič je bil v letih 1958-1963 predsednik Republiškega sveta Zveze sindikatov Slovenije, od 1963-1966 predsednik ideološke komisije CK ZKS, v letih 1967-1972 pa predsednik Izvršnega sveta Skupščine SR Slovenije.

⁵ Božo Repe, "Liberalizem" v Sloveniji, Borec, 1992, št. 9-10, str. 702.

gospodarskih gibanj" ter da "odpre hitrejši proces intenziviranja gospodarstva, ker je bil to pogoj za širše vključevanje našega gospodarstva v svetovno tržišče".⁶ Med temeljne gospodarsko politične cilje reforme so spadali še stvarnejše gospodarsko napredovanje ter večje pristojnosti republik, bank in podjetij.

Prva "faza" reforme je trajala do konca leta 1966. V tem času so bili njeni gospodarski cilji potisnjeni v ozadje, v ospredje so prišle ideološke in politične zahteve. Po Beogradu je februarja 1966 začela krožiti šala, da se je reforma zaradi mraza in raznih zamrznitev že "skrčila" za prvi dve črki. Gradivo za tretjo sejo CK ZKJ je sicer kot osrednji cilj gospodarske reforme postavilo uravnoteženje trga in cen, učinkovito naložbeno politiko, naraščanje storilnosti ter širše in uspešnejše vključevanje v mednarodno delitev dela. Hkrati pa je gospodarsko reformo začelo predstavljati zgolj kot obliko razrednega boja oziroma nadaljevanje boja za revolucionarne spremembe in preobrazbo družbe. Ker je "globlje" posegla v proizvodjalne odnose in "nas približuje realizaciji takšnih odnosov, s katerimi bodo delovni ljudje kot svobodno združeni proizvajalci neposredneje obvladovali lasne pogoje in sredstva dela", je bila označena kot oblika boja za samoupravljanje in "podlaga za mednacionalno razumevanje in solidarnost vseh delovnih ljudi (...)."⁷ Kot je dejal na 4. plenumu CK ZKS marca 1966 Janko Smole, je reforma postala "širši družbeni in idejni koncept".⁸ V tem času je reforma prinesla vrsto pozitivnih učinkov: cene, življenjski stroški in inflacija so se ustalili, zmanjšale so se investicije in vloga države pri razpolaganju z akumulacijo, rasli so osebni dohodki in storilnost, začelo se je s prestrukturiranjem gospodarstva in uvajanjem novih tehnologij. Kljub temu pa skupen obračun ni bil spodbuden. Ukrepi in posegi so bili v glavnem finančne narave (devalvacija dinarja, omejitve proračunske porabe, zmanjšanje davčnih obveznosti države, administrativno povečanje cen in njihova prilagoditev zunanjim cenam itn.), medtem ko se pomembnejših delov gospodarskega sistema, na primer planiranja in razširjene reprodukcije, niso niti dotaknili. Pokazalo se je tudi, da so se podjetja "uspešno" upirala prilagajanju ostrejšim pogojem gospodarjenja.

Drugo obdobje v gospodarski reformi se je začelo leta 1967. V prvih mesecih tega leta je bila še vedno vidna precejšnja želja po nadaljevanju reformskih zamisli in ureditvi gospodarskih razmer. Veljati so začeli številni novi gospodarski pedpisi, ki so napovedali, da se bodo nadaljevale spremembe na področju amortizacije, osebnih dohodkov, naložb v blagovni promet, kreditnem, deviznem in zunanjetrgovinskem sistemu. Takrat so se okrepila razmišljanja o nekaterih "spotakljivih" problemih, s katerimi so se socialistično gospodarstvo in njegovi politični upravitelji soočali že nekaj časa. Za strokovno javnost so bila najbolj zanimiva tista, ki so bila povezana z liberalnejšim odnosom do tujega kapitala, ter zasebne pobude v terciarnih dejavnostih, se pravi gostinstvu, turizmu, obrti in trgovini. Partijski vrh je v tem času ugotovil, da so reformo obravnavali preveč ozko, zato je podprl zahteve po večji učinkovitosti, smotnejšem poslovanju in sistemskih spremembah v negospodarskih dejavnostih. Kljub vsem naporom pa se tudi v

⁶ ARS, d. e. 1, CK ZKS III, Osebna zbirka Borisa Kraigherja, šk. 20, Ekspoze v zvezni skupščini, 24. 7. 1965.

⁷ Delo, št. 52, 24. 2. 1966, Aktualni problemi boja za izvajanje reforme.

⁸ ARS, d. e. 1, CK ZKS III, Zapisnik 4. plenuma CK ZKS, 24. in 25. 3. 1965.

drugi "fazi" niso približali pričakovanim rezultatom. Novi predpisi, ki jih je izdala zvezna vlada, so bili neučinkoviti. Obremenitev gospodarstva se je povečala, kapital se je zbiral le v osrednjih bankah. Gospodarskim težavam, ki so se okrepile, so se pridružili še problemi na negospodarskem področju.

Konec leta 1967 je v državi že začelo prevladovati mnenje, da je treba reformo končati. Okrepile so se kritike, da je za vse težave kriva reforma in da se s tem, ko se večajo socialne razlike, ustvarjajo različni pogoji poslovanja, večajo razlike med osebnimi dohodki in življenjsko ravni, slabša položaj kulture, odstopa od temeljnih načel socializma itn. Zagovorniki te usmeritve so poskušali dokazati, da je reforma ugodna samo za razvitejši republiki, zlasti za Slovenijo, ki je "iznašla formulo" za vključitev v reformo in se je zato "nekako najlažje navadila na ostre pogoje", tako da ji "celo ustrezajo".⁹ V takem ozračju sta najvišja partijska organa v državi oktobra 1967 na skupni seji pritegnila ugotovitvam, da je reforma propadla in da je za večino naštetih problemov treba poiskati nove rešitve. Njegovi člani so "seciranje" neuspešnih poskusov za rešitev pomembnih gospodarskih težav končali z ugotovitvijo, da se krepí odpor do reforme tako v intelektualnih krogih kot tudi med člani ZK v negospodarstvu. Leta 1968 so tudi v obeh najrazvitejših republikah izgubili upanje, da se da program gospodarske preobrazbe uspešno in pravočasno zaključiti. V naslednjem letu so že prevladale pesimistične ocene, češ da je reforma propadla. Druga "faza" gospodarske reforme ni dočkala svojega uradnega zaključka. Ob koncu šestdesetih let so se reformna prizadevanja upočasnila in izgubila prednostni položaj. Predstave o reformi so postale splošne in zapletene, za njimi pa ni bilo nič ali skoraj nič vsebine. Vladajoča politika je na očitke, da je reforma zastala in se tudi odmaknila od prvotne zasnove, začela odgovarjati s tem, da korenita gospodarska preobrazba pač ne more biti enkratno dejanje in časovno omejen proces, temveč da je to dolgoleten in dolgotrajen "proces stalnega in zelo živahnega prenavljanja in modernizacije celotnega gospodarstva".¹⁰

Reformna načela so bila opuščena leta 1971. S tem so se v Jugoslaviji za petnajst let prenehala prizadevanja za vpeljavo tržnega sistema.

Gospodarska reforma ter slovenska politika in gospodarstvo

Spomladi leta 1965 so se v Sloveniji okrepile govorice, da so pred vrati večje izpopolnitve gospodarskega sistema, s katerimi bi zagotovili nadaljnjo rast industrijske proizvodnje, splošno in osebno porabo prilagodili dejanskim zmožnostim in rezultatom gospodarjenja ter povečali izvoz. V slovenskem političnem in državnem vodstvu pa tudi med gospodarstveniki in direktorji podjetij so takrat obsodili poskuse zvezne vlade, da bi do izboljšanja gospodarskih razmer prišli bodisi tako, da bi omejili vse oblike porabe in tako (vsaj začasno) ustavili proces nadaljnega razvoja gospodarskega sistema, bodisi tako, da bi vse težave reševali s politiko močne roke, se pravi s premočrtnim omejevanjem sredstev in pravic podjetij ter planskimi ukrepi administrativnega pomena. V naši republiki je bila večina za

⁹ ARS, d. e. 1, CK ZKS II, šk. 701, Analiza uresničevanja družbenega plana razvoja SRS v letih 1966 - 1970, Zavod SRS za planiranje, 27. 6. 1968.

¹⁰ Delo, št. 322, 26. 11. 1967, Sklepi CK ZKJ o nekaterih aktualnih idejnih in političnih problemih reforme.

pospešeno izpopolnjevanje gospodarskega sistema in za reformo. Slovenska pričakovanja je maja 1965 lepo izrazil Janko Smole: "Reforma je nujna (...) možnosti za parcialno razvijanje sprememb so zožene in izčrpane".¹¹ Po mnenju uvodničarja Gospodarskega vestnika zaradi številnih nepravilnosti in problemov v gospodarstvu v Sloveniji že oktobra 1964 "prav gotovo ne bi več našli treznega človeka, ki se ne bi zavzemal za nujne ukrepe, da spravimo naše nacionalno gospodarjenje spet v pametne okvire".¹²

Kljub veliki naklonjenosti reformnim načelom pa so v naši republiki imeli pomisleke proti nekaterim napovedanim ali že izpolnjenim ukrepom. To je najbolj veljalo za splošno zamrznitev cen ter za tiste ukrepe, ki so bili namenjeni uskladitvi denarno - blagovnih odnosov. Zamrznitev cen je zaustavila prizadevanja slovenskih podjetij, da bi se popravile neustrezne cene njihovih izdelkov, zato so te ukrepe sprejeli z "mešanimi" občutki in strahom, da se bo položaj podjetij še poslabšal. Med predloženimi spremembami gospodarskega sistema so najbolj "navijali" za popravke investicijskega sistema. Menili so, da je že skrajni čas, ko se morata končati "investiranje brez finančnega kritja v nedogled" in praksa, da politika odreja posamezne razvojne programe. Pričakovali so, da bo reforma izpeljala decentralizacijo akumulacije ter tako omogočila podjetjem, da bodo lahko povečala naložbe v osnovna sredstva iz lastnih skladov, odpravila pa še druge probleme pri financiranju investicij, začenši z odplačevanjem anuitet.

V slovenskem partijskem vrhu so se tudi zavedali, da ima reforma poleg pozitivne, svetle strani, tudi negativno plat. Bili so prepričani, da bo njene slabosti slovensko gospodarstvo zelo občutilo, zlasti zaradi velikega deleža predelovalne industrije. Prve težave so pričakovali ob devizni reformi, ki naj bi Sloveniji prinesla veliko škodo in izgube. Tem naj bi zagotovo sledile še večje, nastale zaradi zaprtja nedonosnih podjetij in brezposelnosti. Največje težave pa naj bi nastopile takrat, ko bi bilo treba spremeniti gospodarsko miselnost, se pravi takrat, ko "bo treba spremeniti vse ekonomske in neekonomske predstave, ki danes obstajajo (in ko bo) treba revolucionirati vse dosedanje koncepte gledanja na posamezne gospodarske probleme".¹³ Tako kot pred podobnimi dogodki v preteklosti je CK ZKS tudi na začetku poletja 1965 izhajal iz tega, da bodo "probleme rešili, če bodo dobili politično bitko".¹⁴ Zato je svoje članstvo in najvišje državne organe večkrat opozoril na to, da je treba pripraviti široko in dobro pripravljeno političnopropagandno akcijo, ki naj bi ustvarila ugodno politično ozračje.

Po sprejetju reformske zakonodaje in ciljev se je splošno navdušenje v Sloveniji za gospodarske spremembe že nekoliko poglelo. Edino politični vrh je reformo sprejel s "popolnoma jasno politično zavestjo, pozitivno in ji dal vso potrebno podporo".¹⁵ Prebivalstvo in večji del občinskih funkcionarjev jo je sprejel "bolj z zaupanjem in politično vero v vodstvo in avtoriteto tega vodstva kot pa s stvarnim

¹¹ ARS, d. e. 1, CK ZKS III, šk. 32, Zapisnik seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 26. 6. 1965.

¹² Gospodarski vestnik (GV), št. 80, 9. 10. 1964, Senčna stran konjunktura.

¹³ ARS, Izvršni svet skupščine SR Slovenije (IS SRS), Magnetogrami sej, šk. 16, Zapisnik 5. seje Izvršnega sveta skupščine SRS, 8. 5. 1965.

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ Glej opombo 8.

razumevanjem vsega tega".¹⁶ Ekonomisti, tudi najvidnejši, so javno izrazili svoj podporo reformi. Del gospodarstva, se pravi direktorji, člani uprave in strokovni kader, pa jo je sprejel s skepso in nerazumevanjem. Za njimi so stala podjetja, ki so jih novi ukrepi prizadeli tako, da so jim dvignili proizvodne in druge stroške, povečali prometni davek, zmanjšali dohodka, spremenili njihove proizvodne programe itn. Peko iz Trziča je bilo eno izmed redkih slovenskih podjetij, ki je lahko javno priznalo, da je reforma povečala njegov dohodek. Prebivalstvo z nizkimi dohodki je reformo kritiziralo, saj je bilo zaradi dviga cen oziroma življenjskih stroškov za več kot 50 odstotkov zelo prizadeto.¹⁷

Ugotovitve, do katerih so konec leta 1965 prišli v Ljubljani so pokazale, da se reformna načela uresničujejo "presentljivo" počasi. Študija, ki so jo izdelale strokovne službe slovenskega izvršnega sveta, je sicer opozorila na nekatere znake ugodnejših gospodarskih gibanj v drugi tretjini leta 1965. Tako se je začel spreminjati način delitve dohodka med gospodarstvom in družbenopolitičnimi skupnostmi v korist podjetij, povečala so se vlaganja v obratna sredstva, uvoz se je začel umirjati, izvoz pa naraščati. Vse to pa je bilo premalo, da bi se lahko celotna gospodarska dejavnost odvijala na višji ravni, slovensko gospodarstvo pa vsaj približalo temeljnim ciljem družbenega plana za to leto. Kajti porast družbenega proizvoda, storilnosti in proizvodnje so bili manjši od načrtovane ravni; v industriji so najbolj nazadovale prav najrazvitejše panoge predelovalne industrije. Stvarna poraba, zaposlovanje in naložbe pa so presegli načrtovano raven.¹⁸ Ob tem pa investicijska statistika še ni upoštevala vrste nepokritih obveznosti. Vrednost zalog se je v primerjavi s preteklim letom povečala za 27%, zadolževanje in delež neplačanih terjatev za 11%. Povečalo se je število podjetij, ki so poslovala z izgubo. Pri kooperaciji so bili doseženi zelo slabi uspehi. Na področju politike cen, v deviznem in bančnem sistemu se je administrativno odločanje še okrepilo. Novi ekonomski instrumenti so precej zmanjšali vlogo republik na gospodarskem področju; tako je bila republika omejena pri delitvi dohodka, ki je bil dosežen na njenem ozemlju. Hkrati pa je zaradi premikov v cenah začel dohodek odtekati iz Slovenije; prvič zaradi nižjih cen, ki so jih dosegali slovenski izvozniki na trgih zahodnih držav, in drugič zaradi večjih stroškov, potrebnih za izdelavo visokokakovostnih izdelkov, primernih za prodajo na teh zahtevnih trgih.

Opravljeni obračun gospodarskih dosežkov iz konca leta 1966 ni bil nič bolj spodbuden od tistega iz prvega reformskega leta. Bil je nazoren dokaz, da v gospodarstvu še ni prišlo do kakovostnih sprememb, ki so jih za to leto načrtovali. Domače ocene so sicer govorile o tem, da so se leta 1966 povečali slovenski bruto proizvod, izvoz, storilnost, osebna poraba, realni osebni dohodek, vlaganja v

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ ARS, d. e. 1, CK ZKS III, šk. 32, Zapisnik seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 17. 8. 1965.

¹⁸ Po družbenem planu je bil predviden porast družbenega proizvoda za 9%, dosežen pa le 3-4%, storilnost naj bi bila večja za 7%, bila pa je le za 3,5%. Indeks industrijske proizvodnje je v prvem četrtletju v primerjavi z letom 1964 znašal 107%, v tretji četrtini je bil 103,5% in na koncu 100,4%. Realna poraba je porasla za 11%, torej za več kot proizvodnja in storilnost. Investicije naj bi bile za 1-2% pod ravni iz leta 1964, toda bile so za 17% večje. - ARS, IS SRS, Urad sekretarja, fasc. 62, Analiza razvoja v letu 1965 in ocena možnosti razvoja SR Slovenije v letu 1966, 7. 1. 1966; prav tam, fond Skupščine Slovenije (SS), Republiški zbor, fasc. 13, Zapisnik 32. seje Republiškega zbora, 15. 2. 1966.

obratna sredstva in tudi realni investicijski obseg. Toda hkrati so morale priznati številne pojave, zaradi katerih se je začela gospodarska stabilnost "rahljati". To so bili nižja rast celotne proizvodnje (nazadovanje industrijske proizvodnje in železniškega prometa), rast cen, zadolževanja in izdatkov splošne porabe, prekomerno povečanje zalog, neupoštevanje oziroma neizvajanje sklepov o reviziji novogradenj in revalorizaciji osnovnih sredstev. Banke so bile še vedno zunaj reformskih prizadevanj, razvoj terciarnih dejavnosti še ni dosegel večjega napredka, vpliv znatnosti na proizvodnjo je bil premajhen. Odliv strokovne delovne sile iz vseh delov Slovenije v tujino se je zelo povečal. Po mnenju dr. Aleksandra Bajta se je slovenska politika konec tega leta znašla v položaju, ko se je bilo treba odločiti ali za hitrejšo stopnjo rasti ob manj storilnem gospodarstvu ali pa za stabilno gospodarstvo s počasno rastjo.¹⁹

Analiza uresničevanja družbenega plana SR Slovenije v letu 1967 je pokazala, da je v tem letu sicer prišlo do nekaterih pozitivnih in kakovostnih premikov, ki so jih omogočile spremembe na kreditno - monetarnem, zunanjetrgovinskem področju, v deviznem sistemu in pri amortizaciji. Cene proizvajalcev industrijskih izdelkov so rasle povprečno le za 2,5%, cene kmetijskih pridelkov ter industrijskih izdelkov pa za 4,7% oziroma 6,3%. Storilnost je porasla za 12%, družbeni proizvod je naraščal hitreje kot fizični obseg proizvodnje, izvoz blaga in storitev je bil večji od povečanega družbenega proizvoda. Ti dosežki pa so pomenili, da je bil uresničen sorazmerno majhen del "rezerv in možnosti", s katerimi je računal plan, zato je bila gledano v celoti raven gospodarske dejavnosti v letu 1967 precej nižja kot v preteklem letu. Celotna gospodarska politika je bila izrazito restriktivna, kar se je odražalo predvsem v omejitvi rasti splošne investicijske porabe. Naložbe v posodobitev in obnovo so se zmanjšale, izraba obstoječih industrijskih zmogljivosti se ni povečala, poslabšalo pa se je gospodarjenje z obratnimi sredstvi. Vse to je negativno delovalo na plačilno bilanco, deficit v trgovanju s konvertibilnim tržiščem je naraščal, kot je tudi suficit v trgovini s klirinškim trgom. Proizvodnja je prepočasi napredovala. Po sprostitvi cen v letu 1966 in porastu liberaliziranih cen je leta 1967 na tem področju prišlo le do neznatnih premikov; pogoji prodaje na notranjem trgu so se zaostri, podjetja so imela težave pri prodaji industrijskega blaga. S tem pa seznam težav, s katerimi se je morala otepati vladajoča partija, še ni bil končan. Večati so se začeli tudi problemi na negospodarskem področju. Pokazalo se je, da tukaj reforma sploh ni bila pripravljena, zato so vedno večje omejitve postavljale pod vprašaj normalno delovanje kulture, zdravstva, pokojninskega sistema itn. V Sloveniji so se zavedali, da z "interesi reforme ni mogoče zagovarjati siromašenja kulture".²⁰

Zaradi vseh naštetih in še drugih težav so se konec leta 1967 morali v naši republiki "sprijazniti" s tem, da je proces gospodarske prerazporeditve dolgoročna stvar. CK ZKS je novembra obravnaval analizo problemov, ki so bili v ospredju pri izvajanju gospodarske reforme. Ta dokument, ki je bil izdelan že avgusta, je potrdil napovedi, da v letu 1967 in "verjetno tudi v nekaj naslednjih letih še ne moremo pričakovati bistvenega povečanja stopnje gospodarske aktivnosti". Analiza je dopu-

¹⁹ ARS, IS SRS, Magnetogrami sej, fasc. 25, Zapisnik 59. seje Izvršnega sveta SRS, 23. 11. 1966.

²⁰ ARS, d. e. 1, CK KS III, šl. 36, Zapisnik 35. seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 4. 9. 1967.

stila le možnost, da se v kratkoročnem obdobju dosežejo rešitve na posameznih gospodarskih področjih.²¹ Tudi gospodarstveniki so vse bolj izražali dvom in zaskrbljenost nad načinom, s katerim je bila vodena stabilizacijska politika. Uspešna podjetja so ugotovila, da v takih pogojih, zlasti zaradi kreditnih omejitev emisijske banke, ne morejo hitreje napredovati. Njihovi direktorji so se javno spraševali, kje so pozitivni učinki reforme, kje je obljubljena konvertibilnost dinarja. Vsem, ki so optimistično ocenjevali gospodarske razmere, so odgovarjali, da to lahko počnejo le tisti, ki "nikoli ne pridejo pogledat tovarne od znotraj", in tisti, ki "živijo v papirnatih iluzijah statističnih podatkov in kombinacij".²² Med mladino je rasel odpor do nadaljevanja reforme zaradi omejenega zaposlovanja. Med prebivalstvom pa je bilo vse več vprašanj, ali ne bo konvertibilni dinar za dlje časa prinesel nizek standard in brezposelnost.

Gospodarski problemi, ki so se pojavili v letu 1967, so se v novem letu povečali in okrepili, tako da se je gospodarski položaj še naprej poslabševal. Ta ocena je veljala tudi za Slovenijo, kjer so bila gospodarska gibanja, razen osebnih dohodkov, nekoliko boljša od tistih v ostalih republikah. Izvoz je zelo zaostajal, primankljaj v plačilni bilanci se ni zmanjšal za toliko, kot bi se moral. Proizvodnja je že tretje leto padala, poslabšal se je položaj kmetijstva, povečala se je poraba, padla storilnost. Izdatki ter družbene dajatve so občutno narasli, podjetniška akumulacija in skladi skupne porabe so upadli, sposobnost podjetij za prilagajanje zahtevnejšim pogojem gospodarjenja se je zmanjšala. Posodabljanje industrije je teklo prepočasi. V Sloveniji so leta 1968 močno kritizirali zvezne ukrepe. Ocenili so jih kot odstopanje od "generalne linije", saj so najbolj škodovali "produktivnim" podjetjem. Največ razburjenja je povzročila Resolucija o enotnem predpisovanju prispevne stopnje za vso državo. Ta ukrep so označili kot "eno od oblik administrativno - centralističnih teženj, ki so prisotne v razpravah o ekonomski politiki", saj naj bi se z njeno pomočjo sredstva v proračunu federacije povečala kar za 266%. Prav tako je slovensko politiko motilo dejstvo, da ni imela več pregleda nad samim dogajanjem. Kot je dejal Tine Remškar na seji predsedstva CK ZKJ maca 1968: "Nimamo pravega vpogleda na materialno stanje pri nas. Bilance ni, občutek je, kot da se tu nekaj skriva".²³ Tako kot v ostalih republikah so tudi v Sloveniji nekateri pojavi pripomogli k temu, da se je število privržencev gospodarske reforme postopno zmanjševalo. Pojavili so se "bogati državljani", gospodarski kriminal se je okrepil. Poslabšanje razmer na trgu kmetijskih pridelkov je izzvalo nerazpoloženje kmetov, mladina je bila nezadovoljna zaradi slabih možnosti zaposlitve. Vse to je vplivalo, da se je v javnosti oblikovalo "napeto vzdušje kritičnosti in medsebojnega obtoževanja od spodaj navzgor in obratno".²⁴

Leta 1968 so začele kopneti iluzije o uspešni izvedbi gospodarske reforme. "Izkazalo se je, "je zapisla CK ZKS v svoje poročilo o delu med petim in šestim kon-

²¹ ARS, d. e. 1, CK ZKS III, šk. 26, Zapisnik 9. seje CK ZKS, 14. in 21. 11. 1967, Idejno - politični problemi v ZK pri izvajanju gospodarske in družbene reforme, 3. 8. 1967.

²² GV, št. 9, 3. 2. 1967, "Sinchronizacija" reformskih ukrepov.

²³ ARS, d. e. 1, CK ZKS III, šk. 28, Zapisnik 6. seje Predsedstva CK ZKJ, 8. 3. 1968.

²⁴ ARS, d. e. 1, CK ZKS III, šk. 39, Zapisnik 65. seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 27. 5. 1968.

gresom, "da je gospodarska reforma še daljši proces, kot smo mislili na začetku".²⁵ Tudi zmerni optimisti so morali priznati, da se za izvedbo reforme predviden čas počasi izteka.

V naslednjih dveh letih je reforma v Sloveniji izgubila še svoje zadnje bojevitve privržence, tako da so dokončno prevladale "mentaliteta in pavšalne ocene o izgubljeni reformi".²⁶ Drugače tudi ni moglo biti, saj se je v tem času zelo poslabšalo likvidnostno stanje slovenskih podjetij, kar je močno ogrožalo normalno gibanje blagovnih tokov in plačilnega prometa. Poslabšala so se tako razmerja med kratkoročnimi naložbami in kratkoročnimi obveznostmi, kot tudi sestava kratkoročnih naložb gospodarskih organizacij. Ob koncu leta so imela podjetja od vseh kratkoročnih naložb le 12,6% sredstev v denarni obliki (leta 1969 še 13,9%), kar je bilo vsekakor premalo za poravnavo obveznosti v normalnih rokih. Ob koncu leta 1970 so imela slovenska podjetja terjatev kar za 52,8% vseh kratkoročnih naložb.²⁷ Zaradi prenizke likvidnosti se je od jeseni 1970 začelo hitro povečevati število podjetij, ki so imela blokirane žiro račune. To je razvidno iz spodnje tabele.²⁸

Datum	Znesek zaprtih računov v 000 din	Indeks
31. 12. 1969	362.925	100
31. 3. 1970	182.408	50
30. 6. 1970	187.128	52
30. 9. 1970	210.370	58
31. 12. 1970	393.087	108
31. 3. 1971	395.219	109
30. 6. 1971	591.240	163
15. 8. 1971	641.706	177

Problem se je še posebno zaostрил, ker so postala nelikvidna tudi poslovno uspešna podjetja, ki niso mogla več v normalnih rokih poravnati svojih obveznosti. To so bila Železarna Jesenice, Impol Slovenska Bistrica, Metalna Maribor, MTT Maribor, Konus Slovenske Konjice, Rudnik Mežica in Emo Celje. Njihov delež v vsoti vseh zaprtih žiro računov se je stalno gibal med 70 in 80%. Leta 1970/1971 je postalo očitno, da si ta podjetja z "lastnimi silami" niso sposobna pomagati iz zagate, hkrati pa so pomenila tolikšno koncentracijo zaposlenih, kapitala in finančnih problemov za Slovenijo, da niti njihova likvidacija niti podaljšanje njihovega dotedanega životarjenja nista bili sprejemljivi rešitvi.

Po ugotovitvah slovenskega izvršnega sveta je reforma razkrila in zaostрила naslednje probleme v slovenskem gospodarstvu:

1. Visoka izrabljenost obstoječih zmogljivosti, njihova razdrobljenost in tehnološka zastarelost.

²⁵ ARS, d. e. 1, CK ZKS III, šk. 31, Zapisnik 17. skupne seje Predsedstva in Izvršnega komiteja CK ZKS, 17. 10. 1968.

²⁶ ARS, d. e. 1, CK ZKS IV, a. e. 361, Nekateri temeljni razlogi in izhodišča za izvedbo družbene in gospodarske reforme.

²⁷ Banka Slovenije, Gradivo dr. Štefana Šobe, Žarišča nelikvidnosti v slovenskem gospodarstvu, 10. 9. 1971.

²⁸ Prav tam.

2. Zastarelost prometnega omrežja.
3. Pomanjkanje sodobnih energetske virov (plina, nafte in jedrske energije)
4. Nedoločena razvojna perspektiva slovenskih podjetij ter nejasna odgovornost upravnih teles za gospodarski razvoj.
5. Nedoločena podjetniška funkcija.
6. Premoč političnih sil, ki so za vsako ceno hotele ohraniti obstoječo, to je predreformsko strukturo in metode upravljanja gospodarstva.
7. Pomanjkanje sredstev za osebne dohodke v podjetjih in za financiranje družbenih služb; ta problem so reševali tako, da so večali družbene dajatve in pristajali na višje osebne dohodke, kar je zmanjševalo podjetniško akumulacijo in omejilo razvojne potrebe slovenskega gospodarstva.²⁹

Zaostajanje slovenskega gospodarstva

Gledano v celoti je slovensko gospodarstvo v letih 1965-1970 doseglo nekoliko ugodnejše rezultate, kot so jih v drugih republikah, kjer se je gospodarsko nazadovanje močnejše odrazilo. To je treba pripisati boljši organiziranosti, tradiciji in poslovnosti pred reformo, celotni strukturi slovenskega gospodarstva, ki je zaradi močnega deleža predelovalne industrije že pred reformo občutilo delovanje trga in bilo manj privilegerano z instrumenti sistema in gospodarske politike. Toda kljub nekoliko ugodnejšim poslovnim rezultatom je slovensko gospodarstvo glede hitrosti razvoja, večanja celotnega dohodka in še drugih kazalcev začelo zaostajati za drugimi republikami.

	SR Slovenija indeks I-VI 1966 I-VI 1965	SFRJ indeks I-VI 1966 I-VI 1965	Udeležba SRS v SFRJ I-VI 1966
celotni dohodek	129	133	17,4
porabljena sredstva	130	133	17,3
neto produkt	126	134	17,7
dohodek za razdelitev	126	134	18,2
neto osebni dohodki iz delitve dohodka	139	150	17,7
ostanek dohodka	183	187	19,3
izguba v obračunski dobi	34	36	9,4
delovne priprave po nabavni vrednosti	110	113	14,9
povprečno razpolož. osnovna in obratna sredstva	118	123	14,4
povprečno število zaposlenih	96	98	14,3

²⁹ ARS, d. e. 1, CK ZKS, šk. 701, Temeljne primerjave razvoja SR Slovenije z razvojem SFRJ Jugoslavije in drugih republik, 30. 12. 1968.

Periodični obračuni gospodarskih organizacij v Sloveniji, ki so bili sestavljeni za prvo polletje 1966 in primerjani z vzporednimi podatki za isto obdobje preteklega leta, so pokazali, da je slovensko gospodarstvo že v prvem reformskem letu doseglo slabše finančne oziroma poslovne uspehe kot v drugih republikah. To je razvidno iz tabele.³⁰

Iz pregleda je razvidno, da je Slovenija v hitrosti razvoja zaostala za drugimi republikami; pri njej je bila stopnja povečanja celotnega dohodka, neto produkta, dohodka, osebnih dohodkov in ostanka dohodka manjša, kot je znašala povprečno v SFRJ. V manjši meri so se v Sloveniji povečale tudi delovne priprave in razpoložljiva sredstva. Tudi število delavcev in izgube podjetij so upadle bolj kot povprečno v državi. Razlika se je pokazala celo pri ocenjevanju varčnega in gospodarnega poslovanja. Medtem ko so slovenska podjetja kot celota na tem področju nazadovala, so druga podjetja v državi nekoliko napredovala. V tem je bil eden od razlogov, da je po stopnji naraščanja neto produkta, ki je predstavljal novo ustvarjeno vrednost, območje SFRJ za osem indeksnih točk prehitelo Slovenijo.

Posebno zaskrbljujoče je bilo, da se je med vsemi republikami celotni dohodek najmanj povečal prav v najbolj razviti republikah.

Doseženi dohodek v posameznih republikah³¹

Republika	I-VI 1965	I-VI 1966	V 000 din indeks
SFRJ	78 490 338	104 432 610	133
Slovenija	14 058 744	18 180 741	129
BIH	8 626 118	11 396 806	132
Črna gora	1 173 684	1 642 987	140
Hrvatska	20 303 833	26 770 104	132
Makedonija	3 713 357	5 026 070	135
Srbija	30 614 572	41 415 902	135

Med posameznimi področji slovenskega gospodarstva je le dohodek v gozdarstvu presegel povprečno povečanje dohodka v SFRJ. V svojem razvoju sta najbolj zaostali najmočnejši panogi slovenskega gospodarstva, to je industrija in rudarstvo, ki nista dosegli niti splošnega povečanja fizičnega obsega proizvodnje v državi. Relativno najbolj pa je v primerjavi z drugimi republikami zaostala Slovenija v gradbeništvu, pri katerem se je dvignil celotni dohodek le za 4%, medtem ko je narasel v SFRJ povprečno za 21%.

Tako kot pri celotnem dohodku je izkazovala Slovenija tudi pri neto produktu med vsemi republikami najmanjše povečanje.

V naslednjih treh letih je začela Slovenija zaostajati za drugimi republikami tudi pri investicijah, zlasti pri naložbah v osnovna sredstva.

³⁰ Bančni vestnik (BV), št. 10, 1966, Poslovni uspehi gospodarskih organizacij v SR Sloveniji v primerjavi z drugimi republikami - po periodičnih obračunih za čas od I - VI 1966, str. 263.

³¹ Prav tam.

Razdelitev investicij po posameznih republikah³²
v milijon din

	Skupne investicije	Gospodarske investicije	Negospodarske investicije
SFRJ	69 293	63 433	5860
BIH	10 489	9 936	553
Črna gora	3 010	2 898	112
Hrvatska	11 601	10 539	1062
Makedonija	9 480	8 792	688
Slovenija	4 501	4 016	485
Srbija	30 212	27 252	2960

Iz tega pregleda je razvidno, da je v SR Sloveniji, v primerjavi s skupnimi investicijami na področju SFRJ samo 6,5% investicij, čeprav je bila Slovenija udeležena s 17,5% celotnega jugoslovanskega dohodka iz gospodarstva. Tako nizek odstotek tudi pove, da so v Sloveniji v letih 1967-1969 začele prevladovati naložbe v rekonstrukcijo ali posodobitev manjših in že obstoječih podjetij, se pravi v proizvodne programe, ki so obetali hitro oploditev vloženih sredstev.

³² BV, št. 6, 1970, Zaostajanje investicij v Sloveniji, str. 193.